

По въпроса за аксиологичната ориентация и етичните функции на философията

Мюмюн Тахиров

Университет по библиотекознание и информационни технологии
dr.mumun.tahir@gmail.com

On Axiological Orientation and the Ethical Functions of Philosophy

Muyumyun Tahirov

University of library studies and information technologies
dr.mumun.tahir@gmail.com

Резюме: Определянето на аксиологичната ориентация и етичните функции на философията предполага търсене на отговор на въпросите: Що е аксиология? Какъв е нейният предмет на изследване? Защо се изучава тя? Възприемайки схващането, че философите са като „група вързани помежду си алпинисти, които, за да напредват, имат нужда от отдавна поставени върху стената жалони“ (Жан-Кле Мартен), в настоящата статия се прави опит да се отговори на част от тези въпроси, които очертават аксиологичната ориентация и етичните функции на философията.

Ключови думи: аксиология, аксиологична ориентация, философия, етика, естетика.

Abstract: Determining the axiological orientation and ethical functions of philosophy implies a search for an answer to the questions: What is axiology? What is its research subject? Why is it studied? Adopting the notion that philosophers are like “a group of interconnected climbers who, in order to progress, need stakes that had long been placed on the wall” (Jean-Clé Martin), this article attempts to answer some of these questions, which outline the axiological orientation and ethical functions of philosophy.

Keywords: axiology, axiological orientation, philosophy, ethics, aesthetics.

Появата на аксиологията има гносеологични, социално-икономически и културни предпоставки. Тя е един от най-младите дялове на философията. Преди да се спра на аксиологичната ориентация на философията и нейните морални функции, ще подчертая, че философията, която следва логиката на духовната еволюция на човека, преминава през различни преходи – от мита към логоса, от мъдростта към конкретните науки, като изследва света в неговата най-дълбока и всеобща същност, отношението на човека към света и към самия себе си като част от него.

Има множество дефиниции за философията и все пак понятието „философия“ остава едно от най-малко изяснените. Успоредно с тази констатация, може да се направи и друга – всички философи в своята работа са имали предвид следните три въпроса: Какво представлява светът като цяло и каква е същността му? В какво се състои познаването на света? Какъв е смисълът на света и на човешкия живот? Тези три питання, на които

философската мисъл се старее да отговори, се свеждат всъщност до последния въпрос: Какъв е смисълът на света и на човешкия живот?

Философията не само фиксира текущото състояние на нещата, но също така се стреми първо да очертае, а след това да разработи по-подробно начините за подобряване на тяхното състояние и за преодоляване на кризисните явления. През своята многовековна история тя разкрива максималната си заинтересованост от пълноценната реализация на хората в живота според възможностите и талантите им. Както научната философия търси истината, а чувствено-естетическата философия търси възвишеното и красивото, така и моралната философия (аксиологията) със същия ентузиазъм се интересува от постигането на доброто. Истинската философия е винаги едно задълбочено търсене на доброто, сътворяване на моралния човек. Високите морални качества не възникват от само себе си; те са пряк резултат от ползотворната работа на философите. Идеалите за мъдрост и смелост на Античността, идеалите за святост и рицарска чест на Средновековието, идеалите за разумния и свободен човек на Новото време, съвременните идеали за отговорност, мир между народите, екологичната бдителност – всичко това е предопределено от философската задълбоченост, от философския размисъл, и се явява израз на етичната функция на философията. Аксиологичната ориентация на философията е едно от специфичните въплъщения на нейната етична функция. Необходимо е да се има предвид, че хоризонтът на всяка етика е хоризонт на философията като цяло. Етиката се ограничава до моралните проблеми – това е нейната самоцел, тук и само тук тя е самодостатъчна. Философията, от своя страна, разглежда етичния елемент като свой органичен самостоятелен компонент, който функционира единствено в рамките на цялото. Философията е не само етична, но е научна и естетична. Тя, подобно на живия организъм, не е просто набор от органи. Моралната философия е един от елементите в цялостния организъм на философията.

Философът теоретик се стреми към постигане на истината и освобождаване от заблудите. Той е практичен посвоему, но само в сферата на мисълта. За философа естет е привлекателен стремежът към възвишеното и красивото (а не низкото и грозното) и той действа, практичен е, но предимно в чувствено-емоционалната сфера. Философът етик (аксиолог) избира идеалите на доброто като цел на своята дейност. Подобно на първите двама, философът етик е изначално активен и в този смисъл – практичен. Оказва се обаче, че практическите му хоризонти са по-универсални от техните. Философската дискуссия винаги се е фокусирала върху всяко действие, като универсалната цел е доброто. Идеалите за добро са присъщи както на онези, които допринасят за развитието на знанието, така и за тези, които ценят възвишеното, прокарват магистрали и строят електроцентрали. Практическата ориентация е характерна за философията като цяло, но тя придобива универсално значение именно в рамките на нейната аксиологична ориентация. Когато попитат философа за практическата цел на философията, той преди всичко изтъква нейната етична функция.

Философията разкрива и развива значенията на човешките действия и постъпки, формира стратегически цели. Именно тук се реализират нейните

практически възможности. Тя не носи отговорност за необмислените действия на хората, които се стремят към моментни успехи и удоволствия или просто не умеят да предвидят последствията от своите действия, насочени към нанасяне на физическо или морално оцетяване, вреда или унищожение. Философията съзнателно се противопоставя на господството на потребителски-хедонистичен тип човек, лекомислието, на отхвърлянето на изчерпателния анализ на целесъобразността на планираните практически действия и на задълбоченото разглеждане на последиците от извършеното.

Днес етичната функция на философията често се нарича аксиологична (от гръцкото „аксиос“ – ценен); това означава ориентираност на философията към ценности. Съществуващото не само се познава, но то подлежи и на оценка. Познанието и оценката са тясно свързани едно с друго, но по своята същност те са два различни процеса. Оценката не е знание за предмета. Тя не се фиксира като белег, свойство и признак, но се отнася до ценността на предмета. Познавайки същността на предмета, ние фиксираме нещото, както е само по себе си, като паралелно с познанието даваме и оценка на предмета, т. е. поставяме въпроса за това какво значение има този предмет за нас, и на тази основа го одобряваме или отхвърляме с оглед на функционалната му значимост. От позициите на философския подход ние не само познаваме, но и оценяваме нещата в света и творим нови неща (творчество), т.е. заедно с познавателния подход съществува и ценностен аспект на предметите и явленията. Човекът почти постоянно се намира в състояние на напрежение, което се опитва да разреши чрез отговора на известния въпрос на Сократ „Какво е добро?“. Той се интересува не просто от истината, която представя обекта такъв, какъвто е сам по себе си, а от значението на му за човека от гледна точка на това, доколко той отговаря на неговите нужди. Индивидът разпределя фактите от своя живот според тяхната значимост, дава им оценка и изразява своето ценностно отношение към света. За човека ценността означава всичко онова, което има определена значимост в личен или социален смисъл. Но общоизвестен факт е, че хората имат различна оценка за привидно едни и същи ситуации. Да си спомним притчата за строителите на катедралата в Шартър. Единият смятал, че просто работи тежък труд и толкоз. Вторият казал: „Изкарвам хляба за семейството“. Третият с гордост рекъл: „Строя Нотр дам дьо Шартър!“ (Канке 2001: 152-167).

За ценност може да се говори само в случай, че е налице обект, на който се приписва значимост, и субект, за който е ценен указания предмет. Ценността не е признак на предмета, а определено отношение на субекта към обекта (например: едно художествено произведение може да има различни естетически оценки), тя е онова, което има значимост за човека и човечеството. Ценностното отношение на човека към себе си и света води до ценностни ориентации на личността. Зрялата личност обикновено се характеризира с доста стабилни ценностни ориентации. Поради това възрастните хора често бавно се преориентират, дори когато това се налага от историческите обстоятелства. Стабилните ценностни ориентации се превръщат в норма, те определят формите на поведение на членовете на дадено общество. Ценностното отношение на личността към себе си и света се проявява в емоциите, волята, решителността, поставянето на цели, създаването на идеали. Философската дисциплина, която

изучава същността и йерархията на ценностите, се нарича аксиология. Терминът аксиология (от гръцки *axios*, „стойност“, „ценност и *logos* – учение, наука“) е употребен за първи път от френския философ Пол Лапи през 1902 г. в труда му *La logique de la volonté*, въпреки че общата теория за ценностите се заражда няколко години преди това. Аксиологията е учение за ценностите, философска теория за общозначимите принципи, определящи насочеността на човешката дейност, мотивацията на човешките постъпки (виж съответната статия във *Философски речник* 1996). Тя е наука за природата на ценностите, за тяхното място в действителността и за структурата на ценностния свят, т.е. за връзката между различните ценности, между тях и социо-културните фактори, както и за духовната структура на личността. В човешкото битие ценностите възникват като цели, критерии и оценки на явленията, природата, обществото, културата. Повечето философски системи определят за висши общочовешки ценности класическата триада – Красота, Добро, Истина.

Учението за ценностите (аксиологията) не става веднага достояние на философите, а едва след като се постига разграничаване на понятията „битие“ и „добро“. Възникването на аксиологията като самостоятелна наука и утвърждаването ѝ като обща теория на ценностите става през втората половина на XIX в. Разбира се, размишления върху различни видове ценности се срещат и в трудовете на античните философи, както и при теолозите през Средновековието, ренесансовите мислители, и философите на Новото време. Бихме могли да посочим, че началото на аксиологията „исторически и логически, се открива в древността, в социалното битие на елини, траки и други древни народности, населявали Антична Елада. В тяхната душевност и дух се формират основни и непреходни елементи, които се развиват, обогатяват и конкретно проявяват от древността до съвременността. В реалното битие на тези обществени образувания се ражда и развива специфичното знание и познание за благо, истината, красотата, доброто. Така се е родило и разгърнало знание и познание, което оттогава се изразява с понятието ценност (Иванов 2009: 114). Мислителите на античността като Сократ, Платон, Аристотел и др., разработвайки проблемите на етиката, естетиката, политиката и пр., неизбежно засягат и изказват определени съждения за едни или други ценности, разбирани като онтологични реалности, принадлежащи на битието. Те обаче не приемат достатъчно отчетливо факта, че такива ценности като например „благо“, „справедливост“, „красота“, „щастие“ и т.н., притежават общ фундамент, което може да стане предмет на самостоятелна дисциплина, т.е. не са достигнали до обобщаващата представа за ценността като такава. Ралф Бъртан Пери, автор на „Обща теория на ценността“ (1926), твърди, че аксиологията е форма на демократична революция против наследствената аристокрация. Той посочва осем „царства“ на ценностите: морал, религия, изкуство, наука, икономика, политика, закон, обичаи. Обикновено се прави разлика между онова, което е добро като средство, и онова, което е добро като резултат. Но много неща в човешкия живот – здравето, познанието, добродетелта – са добри и в единия и в другия смисъл. Аксиологията е обединяващото звено в няколко сродни науки, израз на общото в тях, на стремежа да бъде извлечен основният принцип във

всички области, където се проявяват ценности и оценки – етика, естетика, социология, психология (срвн. у Анисимов 1988).

Аксиологията възниква съвсем закономерно. Тя възниква с подема на хуманистичната проблематика като реакция и противопоставяне на някои антихуманни тенденции в началото на XIX в. Ценностите се обусловят от характера на конкретните исторически стремежи на обществото, от необходимостта за изграждане на духовен облик, който отразява постигнатата степен на историческото развитие. Ценностната проблематика излиза на преден план в периоди на дълбоки преобразувания, които засягат жизнените интереси на класите, масите и народите по света, а също така честта и достойнството, а не само благополучието на личността, нейните естествени права и свободи. Тези промени са резултат от новите технологични и икономически възможности на обществото и се определят от неговата степен на образование и духовно развитие и се изразява в сложна система от ценности, които се класифицират на различни основания (срвн. у Станков 2008).

Целите и идеалите са висши ценности, в които е кристализирала природата на дадена екзистенциално-ценностна система. Не просто движение, а движение към определена цел и съответно към определена идея (идеал) е главното и същественото. Това движение е път към материално и екзистенциално-ценностно съвършенство, което разкрива богатството и мизерията на човешкото земно съществуване. Можем да си позволим разсъждението, че пренебрегването и отричането на екзистенциално-ценностната същност на човека е умишлено невежество. То естествено и закономерно води до духовна празнота, елементарно и безсмислено съществуване, което твърде често поражда жестокост, насилие бруталност (Иванов 2009: 144).

Обособяването на феномена на значението на битието за човека води до философията на ценностите и нейния основен въпрос „Какво всъщност е ценността, къде се корени нейния произход?“ Както обикновено, търсенето на отговора на този нов съдържателен философски въпрос се проточва във времето. От античността до наши дни във философията се водят спорове по въпроса дали една ценност е атрибут на дадена вещь, или е резултат на оценка, продиктувана от потребностите на личността или обществото. Двете гледни точки отразяват някои особености на понятието за ценностите, но не дават адекватно определение. В първия случай знанието за предмета се характеризира от гледна точка на истинността или неистинността, във втория – от гледна точка на неговата ценност, т.е. значимостта му за човека (Канке 2001: 152-167). В античната, а след това и в средновековната философия, ценностите се отъждествяват със самото битие, а ценностните характеристики се включват в това понятие. Започвайки със Сократ, Платон и Аристотел, основен въпрос на теорията на ценностите е: що е благо? Още в античната философия се наблюдават различни подходи към въпроса за абсолютния и относителния характер на ценностите. Ако по мнението на Платон висшите ценности носят абсолютен характер, то от гледна точка на софистите всички ценности са индивидуални и относителни. Протагор твърди, че за всяко нещо има две противоположни твърдения. Така едно съждение може да е вярно в една

ситуация, а в друга – погрешно. Оттам произлиза и известният принцип *homo mensura* (човекът мяра): „Човекът е мярка на всички неща за съществуващите, че са, за несъществуващите – че не са“.

Изучаването на аксиологията съдейства за изграждането на общество с висок морал и хуманистичен обществен идеал. То предполага силно развито чувство за достойнство, взаимна отговорност, взаимно зачитане и взаимопомощ, благородство на разума и душата. Това е общество на морално извисени, с творческа и гражданска позиция личности. По принцип задачата на човека и човечеството има морално-културен характер. Тя се състои в това да бъде съхранено всичко достойно, човешко, моралните устои на човечността, чистотата на човешките помисли и красотата на човешката душа. Оцеляването на човешкия род е невъзможно без морално, хуманно отношение към света, към всичко живо, към природата и космоса.

Ценността е положителна или отрицателна значимост на обектите в заобикалящия ни свят, на техните свойства и отношения за човека или общността. Ценността, както и истинността, не са свойство, а отношение между човека (субекта) и действителността, осъзнавано в неговото мислене. Основавайки се на своя индивидуален опит, човекът осъзнава наличието на връзка между значимия за него обект и своите потребности и интереси. Ценността се определя не от природните свойства на обектите, а от тяхната въвличеност, включване в жизнената дейност на човека.

Светът на ценностите е динамичен. Той проявява своята зависимост от човечеството и е обусловен от неговото духовно развитие, от разширяването на сферите му на дейност, от характера на културата и цивилизацията. Природата е аксиологично неутрална, като ценност тя се актуализира само в конкретно-историческите условия на развитието на човечеството. За епохата на Античността висша ценност е била хармоничната изява на човешкия живот в цялата му пълнота, в Средните векове ценностите са се свързвали с божествената насоченост и са имали религиозен характер. Епохата на Възраждането извежда на преден план ценностите на хуманизма. В Новото време развитието на науката и обществените отношения до голяма степен определят и основния подход към предметите и явленията като ценности. Ценността е категория, с която се означава годността на нещата да задоволяват човешките потребности, и неправомерно е нейното съдържание да се разширява така, че да включва всяко нещо, което е необходимо за друго нещо. Ценностите са значими за човека идеи, представи, вярвания, с помощта на които той се самоопознава и самовъзприема, осъзнава и възприема другите. „Ценността е отношение, което съдържа, изразява и удовлетворява значими, възвишени цели, интереси, потребности на личността и човечеството, на техните обществени системи и цивилизации. Тя е обективно качество на действителността, стига да е в отношение със същинската човешка природа. Не качество на елементите на действителността, а качество на благо, необходимото, същественото и значимото за конкретното битие на личността“ (Иванов 2009: 148).

В съвременната литература също има различни гледни точки. Ценността се разглежда като нещо, притежаващо определена полза и възможност да удовлетвори една или друга потребност на човека като идеал, като норма, като

някаква значимост за човека или социалната група. Обикновено терминът ценност се употребява за означаване на нещо, което притежава полезно за човека свойство. Но в науката, в частност в аксиологията, с него се означава определена роля на даден предмет, която той играе в живота на хората от гледна точка на техните потребности, интереси, цели, т.е. ценността е категория, с която се означава годността на нещата да задоволяват човешките потребности, ценност е онова, което има значимост за човека. Но вещите са полезни и за животните, тогава ценност ли са те за тях? Невинаги полезното е ценно. Предметите биха могли да се полезни за животните, но са ценни за човека, тъй като човешките потребности ги „очовечават“. Това означава, че наред с простата консумация винаги има място за чиста човешка духовност, асоциативност, наслада, естетика. В самите предмети и явления онова, което обозначаваме с помощта на термина „смисъл“ съществува като тяхно иманентно свойство и качество. Когато предметите стават обект на човешкото преживяване тези свойства и качества придобиват смисъл – започват да означават нещо значимо. „Ценността не е природа на всяка явление, отношение, процес. Те стават ценност, когато са елемент на човешки и обществени отношения, имащи същност и характеристика, които ги отличават от всяка друга действителност, отразяват и изразяват значими, най-вече възвишени цели, интереси и потребности на човека“ (Иванов 2009: 150).

Има диалектическа връзка между ценности и смисъл на живота. Човешкото общество в своята цялост е само една съвсем малка частица от нашата планета, една молекула от нея, един атом от слънчевата система, един електрон от Вселената. Това се отнася и до човека и преди всичко за него. Защото човекът исторически предшества обществото. Смисълът на човешкия живот неотменно и твърдо е определен от природните закони, които са получили най-ярко изражение в инстинкти, вложени в биологичната същност на всяко живо същество: инстинкт за продължение на вида, инстинкт за самосъхранение и инстинкт за личностна и професионална реализация в живота (той ще бъде тема за отделна разработка). Най-простото, първично и най-лесно определение на предназначението на човека може да бъде направено, като се има предвид значението на двата инстинкта. Като всяка теория и тази е относителна, защото и тя не ни дава ясно и пълно обяснение на предназначението на човека. Но все пак – относително правилно и определено ясно е предложението, което изхожда от наличността на тези два инстинкта като основни постановки: за продължение на вида и за самосъхранение. Всеки човек е длъжен да даде на природата това, което самият той е получил. На първо място, всеки е получил живот и е длъжен на свой ред да създаде живот: роден е, и трябва да роди – трябва да продължи чрез себе си човешкия вид на земята. А когато минат известен брой години, през които нормалният човек е могъл да роди и да отгледа деца, природата, приемайки, че той е изпълнил своето предназначение, постепенно му отнема жизнените сили. В основата на инстинкта за продължение на вида се корени и родителското чувство, защото инстинктите не са извор само на чисто физически, но и на психични прояви.

Но в отделния човек, за да може той да изпълни тази неотменно вложена в цялото му същество задача, природата е вложила успоредно с инстинкта за

продължение на вида и инстинкт за самосъхранение – за да може да продължи своя вид, човекът трябва да се запази: да се храни, да се облича, да не се разболява, като се разболее, да се лекува, да не си отиде от тоя свят преждевременно. Но първичен и основен все пак е инстинктът за продължението на вида (Геновски 1939: 28-31).

За да бъде осъществено природното предназначение на човека, той е подчинен на необходимостта да бъде организиран. Това е и природното обяснение на причините за пораждането и предназначението на обществото – цялата обществена и стопанска организация е създадена, за да се улесни човека в неговата върховна природна мисия, да се запази от зверове, от болести, от глад, от природни стихии и въобще да си направи живота по-лек, по-удобен, та да може да роди потомство и да го отглежда: да го запази, да го изхрани, да го възпита, да го подготви за живота – да изпълни и то на свой ред своето природно предназначение, придържайки се към общочовешки принципи и ценности.

Литература

- Анисимов, С. 1988. *Духовные ценности: производство и потребление*. Москва: Мысль.
- Геновски, М. 1939. *Общественост и култура*. София: Кооперация „Земя и култура“.
- Иванов, Д. 2009. *Арте. Екзистенциално-ценностна система*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Канке, В. А. 2001. *Философия: Учебное пособие для студентов высших и средних специальных учебных заведений*. Москва: Логос.
- Станков, Д. 2008. *Нов речник по морал и етика*. София: Арс.
- Философски речник. Съвременни философи XIX–XX в. Школи, направления*. 1996. София: ГАЛ-ИКО.

References (transliterated)

- Anisimov, S. 1988. *Dukhovnye tsennosti: proizvodstvo i potreblenie*. Moskva: Mysl'.
- Filosofski rechnik. Savremenni filosofi XIX–XX vek. Shkoli, napravlenia*. 1996. Sofia: GAL-IKO.
- Genovski, M. 1939. *Obshtestvenost i kultura*. Sofia: „Zemia i kultura“.
- Ivanov, D. 2009. *Arete. Ekzistentsialno-tsennostna sistema*. Sofia: Prof. Marin Drinov.
- Kanke, V. A. 2001. *Filosofia: Uchebnoe posobie dlia studentov*. Moskva: Logos.
- Stankov, D. 2008. *Nov rechnik po moral i etika*. Sofia: Ars.